

УДК 94:[355.483(47+57)+355.244.3(=162.1)“1944/1945

Олеся Куцька

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ З ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (КІНЕЦЬ 1944 – ПОЧАТОК 1945 РР.)

Аналізуються стосунки між польським населенням і радянськими військовослужбовцями під час перебування Червоної Армії на території Польщі наприкінці Другої світової війни. Шляхом узагальнення фактів, задекларованих попередніми дослідниками, визначається характер взаємовідносин сторін та причини його формування; окреслюються заходи радянського військово-політичного командування щодо упередження злочинів червоноармійців по відношенню до місцевого населення; наводяться коментарі з приводу негативного сприйняття мешканцями Польщі чужої армії на своїх землях.

Ключові слова: Друга світова війна, Червона Армія, Польща, пропаганда, злочини червоноармійців, окупація.

Повоєнний стан є однією із складних ситуацій, коли військові дії тягнуть за собою низку складних проблем, як-то політичні узгодження їх результатів для кожної з учасниць, економічне відновлення держави, соціальні стосунки всередині країн та взаємовідносини між місцевим населенням та військовослужбовцями армії іншої держави, військові формування яких в силу політичних чи військових причин опинились в межах їх території. Останнє положення є не менш важливим серед інших зазначених як для дослідження питань політичних, соціологічних, психологічних, так й історичних.

Розуміння важливих принципів перебування військ на території іншої держави складатиме розуміння напрямів формування поведінки українських військовослужбовців в ході миротворчих, стабілізаційних та гуманітарних місій, розкриватиме допущені помилки чи упущення та створюватиме підґрунтя для прогнозів щодо можливого розвитку подій тощо. Власне формування стосунків між населенням країн Європи та Червоною Армією в часи і по завершенню Другої світової війни є невичерпним джерелом для розуміння налагодження цих зв'язків. Проте, дослідження вимагатимуть окремих підходів до кожної країни, адже взаємосприйняття залежало від довоєнних політичних відносин між державами, від частки участі сторін у війні, від подальших військово-стратегічних планів та потреб політичного курсу держави, військові частини якої перебувають на території іншої держави, від поведінки самих військовослужбовців—«чужинців» та бажання місцевого населення їх сприймати як визволителів чи як окупантів.

Метою роботи є проаналізувати наявні відомості щодо перебування Червоної Армії на території Польщі, дослідити характер стосунків між польським населенням і радянськими солдатами та визначитись з причинами сприйняття даного періоду цивільним населенням Польщі як нової окупації.

Питання взаємовідносин між польським населенням та червоноармійцями в публікаціях радянського періоду практично не порушувалось. Проте даний аспект розглядається у роботах сучасних дослідників. В першу чергу варто згадати праці вітчизняних істориків О. Буцко та М. Свеженцева, які роблять «обережні» кроки у критиці попереднього погляду щодо образу радянського солдата-визволителя. Серед російських дослідників, що вивчали відносини червоноармійців із цивільним населенням Польщі, слід відзначити праці О. Сенявської. Проте, на нашу думку, вони більше спрямовані на психологічні аспекти взаємних стосунків і страждають бажанням автора виправдати девіантну поведінку радянських солдатів. Більш ґрунтовні роботи з приводу наслідків перебування Червоної Армії на польських землях запропоновані польськими дослідниками: М. Зарембою, К. Ковальським, М. Крогульським, С. Луциком та ін. Вони відкривають фактичні матеріали, які «не прийнято» було обговорювати раніше, і які відображають альтернативну оцінку сприйняття польським населенням радянських військ на своїй території. Отже, проблема взаємовідносин між мешканцями Польщі та Червоною Армією не є «білою плямою» в історії, проте вона вимагає продовження неупереджених досліджень, які б ґрунтувались на позиціях обох сторін.

При аналізі позиції СРСР у період бойових дій Червоної Армії на польській території варто враховувати ключовий фактор – з жодною із країн, у кордони яких вступали радянські війська в ході воєнних дій у 1944 – 1945 рр. та які були союзницями в рамках антигітлерівської коаліції, у Радянського Союзу не було настільки складних взаємовідносин як із Польщею. До факторів такого стану справ можна віднести такі:

1. Як відомо, 17 вересня 1939 р. Червона Армія перейшла зі сходу довоєнний радянсько-польський кордон. Цей факт радянська пропаганда коментувала наступним чином: у ситуації, що склалася, СРСР взяв «... під свій захист життя і майно населення Західної України та Західної Білорусії» [15, с. 143]. Після приєднання вищезазначених територій до Радянського Союзу відбулось вороже налаштування уряду В. Сікорського і значної частини польського населення до московського керівництва. [15, с. 147]. 4 січня 1944 р. польський уряд на чолі вже з С. Миколайчиком повернувся до цього питання, виступивши із заявою, в якій висував Москві претензії на західноукраїнські та західнобілоруські землі. В опублікованій через тиждень заяві Раднаркому давалася рішуча відсіч цим зазіханням і підкреслювалось, що «Польща повинна відродитись не шляхом захоплення українських та білоруських територій, а шляхом повернення до складу Польщі споконвічних польських земель, які раніше були захоплені Німеччиною, без чого неможливо об'єднати весь польський народ у своїй державі» [15, с. 151].

2. Таємні розстріли польських полонених (більш відомі під назвою «Катинська трагедія») були ще однією із причин несприйняття населенням Польщі приходу на їх землі Червоної Армії. Як відомо, тисячі поляків потрапили в радянський полон у вересні 1939 року, коли до Польщі одночасно вторглися Німеччина і Радянський Союз. А вже навесні наступного року, на засіданні Політбюро 5 березня 1940 р., Л. Берія підготував записку, в якій зазначалося, що в таборах у Старобільську, Козельську та Осташкові є 14 700 осіб і ще 11 тисяч – у в'язницях Західної України і Західної Білорусі [8]. І оскільки вони є «контрреволюційними елементами», їх треба розстріляти. Чому з'явилося це рішення в такому поспіху – невідомо. Адже ще місяць тому про розстріл мови не було, їх намагалися перевиховати, переконати в перевагах радянського ладу.

Через рік після масових страт про них дізналися нацисти, які на той час уже були в стані війни з СРСР і які широко «розкрутили» його воєнний злочин. Невизнання офіційною Москвою своєї провини спричинило недовіру у польського населення навіть до найшляхетніших пропагандистських декларацій, що лунали від радянського командування. Український історик О. Зінченко наголосив, що «у польській пам'яті ця трагедія функціонує й досі як акція знищення польської еліти» [8].

3. Обрання Й. Сталіним курсу на створення після війни такого уряду Польщі, який би був дружньо налаштований до Радянського Союзу. Як відомо під егідою польських комуністів у м. Хелмі був сформований Польський комітет національного визволення (ПКНВ) як тимчасовий виконавчий орган. З переїздом ПКНВ у Люблін він став більш відомим під назвою «Люблінського комітету». У колах же емігрантського уряду створення ПКНВ викликало щонайменше обурення. З цього приводу польське телеграфне агентство розповсюдило таку урядову оцінку останнього: «Спроба купки узурпаторів нав'язати нації своє політичне керівництво» [1, с.37]. До цього доцільно навести коментар Х. Грالی: «Статистичний поляк у своїй більшості був переконаний, що у нього є уряд. Не перший раз польський уряд є, хоча він і перебуває у вигнанні. Еміграція в історії Польщі – не нове явище... Є польський уряд. Є польська армія. Є його казна і т. ін. І є структура, яка мала свою еманацию у вигляді польської підпільної держави. Все.. на всій території колишньої Речі Посполитої весь воєнний час. І з'являється новий порядок, який говорить: «Немає ніякого уряду» [4].

4. Політичний аспект вступу ЧА на територію Польщі. Через розрив відносин з емігрантським урядом навесні 1943 р. принципову згоду на цей вступ радянське Верховне командування отримало на початку липня 1944 р. від делегації створеного у Варшаві підпільного парламенту – Крайової Ради Народової. Відповідна угода між СРСР і ПКНВ була підписана пізніше, 26 липня 1944 р [13, с. 264]. Проте визнання останнього Москвою та прибуття його наприкінці липня в «очищений» від аківських загонів Люблін створило нову ситуацію на польських землях. На території між Бугом та Віслою, а також на Білостоцькій землі було створено, по суті, нову державу. Під прикриттям Червоної Армії та НКВС керівництво ПКНВ запроваджувало нові закони, на кшталт радянських [15, с. 188].

5. Вибірковий підхід радянського військово-політичного керівництва у налагодженні зв'язків із польською місцевою адміністрацією. Командування давало військам чіткі та недвозначні вка-

зівки: налагоджувати співробітництво та надавати допомогу тій місцевій владі, яка визнає це необхідним. Воно підкреслювало також, що крім представництв ПКНВ, жодних інших організацій, які претендують на владу, не визнавати, не вступати з ними в переговори і розцінювати їх як самозванців [13, с. 279].

6. Незрозумілим для значної кількості польського населення було віднесення до «вороже налаштованих» Армії Крайової. Так, у травні 1944 р. була доведена директива заступника наркома внутрішніх справ СРСР І. Серова і начальника військ НКВС по охороні тилу діючої армії генерал-майора Є. Горбатюка. Вона інформувала, що на території, яку планується очистити від німецьких військ влітку 1944 р., «вороже налаштовані до нас групи населення» будуть прагнути «вдарити нам у спину». До низки «вороже налаштованих» були віднесені усі збройні організації, які підпорядковувались польському уряду в еміграції [10].

Така характеристика АК зумовлювалась передусім тим, що саме завдяки її діям мав бути реалізований план під кодовою назвою «Бужа», що передбачав зайняття Армією Крайовою міст, які залишали німці, з метою забезпечення організації там пролондонського апарату влади до приходу сюди Червоної Армії [7]. Утім таке агресивне ставлення до останньої не було безпідставним. На думку Х. Граля, «смертельного удару польським підпільним структурам, які добросовісно в певний момент «вийшли на поверхню» у 1944-му, завдали сили НКВС після так званої «Вільнюської операції» [4].

7. Варшавське повстання. У той час, коли комуністи та їх союзники з ПКНВ створювали фундамент для державної адміністрації у «Польщі люблінській», по той бік радянсько-німецького фронту поляки здійснили останню спробу завоювати суверенітет – розпочали повстання у Варшаві. Основною метою повстанців було витіснення окупантів з міста і підтримка подальшої боротьби проти гітлерівської коаліції, причому ставка робилася на необхідності звільнення Варшави до підходу радянських військ, аби підкреслити незалежність польської держави. Побічним завданням було приведення до влади еміграційного уряду та недопущення насадження Москвою Польського комітету національного визволення.

Довкола причин «провалу» повстання ведуться й досі важкі політичні та наукові дискусії, які висувають три основні версії: по-перше, зрада повстанців з боку СРСР, керівництво якого призупинило наступ ЧА; по-друге, відсутність попередніх домовленостей та взаємодії між повстанцями та Червоною Армією; по-третє, надзвичайна важливість польської столиці для військово-політичного командування Німеччини, зокрема в питанні збереження фронту на підступах до її східних кордонів. Крім того, гітлерівці побоювались налагодження «непрямої співпраці між повсталими поляками і росіянами, які вели наступ» [3].

Загальна оцінка внутрішнього становища в тогочасній Польщі напередодні вступу в її межі Червоної Армії була охарактеризована відділом з питань вивчення іноземних армій Сходу радянського генерального штабу таким чином:

«1. Безумовно антинімецькі настрої всіх верств населення.

2. Антиккомуністичні настрої буржуазії, орієнтованої на Англію, і більшої частини селянства. <...>

3. Збереження партійної роздрібненості, як це було властиво довоєнній Польщі...» [12, с. 40].

Більш докладний поділ польського населення за ознакою прихильності до Червоної Армії надає український історик О. Буцько, умовно поділяючи його на три групи.

Перша, найбільш чисельна, що поділяла платформу ППР та лівого крила Селянської партії, із радістю сприйняла прихід Червоної Армії, з надією дивилася на демократичні перетворення в країні.

Друга – здебільшого, заможне селянство та демократично налаштована інтелігенція. Ця група, хоча і розуміла роль Червоної Армії у звільненні Польщі, але не визначилась остаточно у своєму відношенні до того, що відбувалось у країні.

Третя група об'єднувала прибічників лондонського емігрантського уряду – переважно великих фабрикантів, поміщиків, вищих військових чинів, бувших офіцерів, частину інтелігенції та дрібнобуржуазних верств, які мріяли про звільнення Польщі західними країнами та встановлення конституційного ладу 1935 р. Ці люди з недовірою та страхом зустріли Червону Армію, а в подальшому багато з них стали на шлях збройної боротьби проти радянської військової адміністрації та нових органів влади [1, с.59-60].

Певним чином відрізнялися настрої населення за районами. Так, на територіях, включених гітлерівцями до райху, було стримане, недовірливе ставлення до Червоної Армії. При прове-

денні мітингів та зборів не спостерігалось того ентузіазму, що у мешканців східних районів країни. Радянська сторона пояснювала це тим, що воно систематично «оброблялось» геббельсівською пропагандою, що люди були позбавлені газет та об'єктивної інформації та заходами німців щодо залучення поляків до так званих фольксдойче. До останніх були записані всі особи євангелістського віросповідання, у яких батько чи мати були німцями [1, с.52].

Окремі території Лодзинського та Познанського воєводств мали певні відмінності в управлінні порівняно з іншими територіями, що були включені до складу райху. Сильне утиснення тут польської державності, позбавлення жителів багатьох прав, політика грубого онімечування населення визначили негативне ставлення поляків до німців, яке серед мешканців Лодзинського та Познанського воєводств проявлялося навіть гостріше, ніж у поляків, які мешкали на території «генерал-губернаторства». У зв'язку з цим ставлення поляків до Червоної Армії на цій території було значно теплішим і щирішим. У всіх населених пунктах і особливо у містах майже все населення виходило її зустрічати. Поляки знімали шапки, проголошували гасла на честь Червоної Армії [1, с. 52-53].

На думку російського історика О. Сенявської, основна маса польського, переважно селянського, населення була аполітичною, нейтральною та політично дезорієнтованою. Для неї були важливими насамперед гарантії життя і власності, збереження майна, можливість ведення самостійного господарства, налагодження нормального життя та побутових умов [14].

Ставлення польського населення до червоноармійців. Існують дуже різні спогади щодо сприйняття поляками приходу Червоної Армії. Так, на сторінках газети «Правда» від 2 серпня 1944 р. у статті «До Варшави!» зазначалось: «На дорогах, якими йдуть полки, цілими днями стоять натовпи людей. Вони зустрічають наших танкістів та піхотинців букетами квітів, пригощають фруктами. У Любліні, Дембліні, Пулавах та Гарволіні подібні зустрічі перетворювались на імпровізовані маніфестації» [9, с. 291]. Подібні факти поведінки і у донесенні начальника політичного відділу 60-ї армії начальнику політичного управління 1-го Українського фронту від 6 серпня 1944 р.: «У населених пунктах назустріч нашим передовим частинам виходять на вулиці майже всі мешканці... Місцеві жителі охоче надають своє житло для розміщення військових закладів та відпочинку військовослужбовців, намагаються обслужити останніх якнайкраще та пригостити тим, що мають. Вони активно беруть участь у виявленні німецьких військових об'єктів та трофейних складів» [9, с. 292].

Проте, окрема частина населення Польщі із настоорогою слідкувала за діями червоноармійців. Були випадки, коли мешканці, помітивши радянських офіцерів і солдатів, кидали усе та бігли ховатись [1, с.46]. Так, наприклад, при вступі Червоної Армії в села Вайцехув та Радзванув жителі сховалися, а ті, що залишилися, відмовлялися напоїти бійців водою, аргументуючи, що німці забрали всі відра. У цих же селах окремі жителі не дозволяли радянським офіцерам заходити в хати [12, с.41].

Польський дослідник К. Ковальськи коментує ситуацію наступним чином: «З острахом та недовірою, але поляки намагались люб'язно приймати росіян. Вони намагались зробити спільні фотографії, інколи люди кидали квіти солдатам, які проходили вулицями. Радянські та польські представники влади робили публічні заяви до мешканців з проханням прихильного ставлення до розміщення Червоної Армії. Ось уривок однієї з брошур: «Громадяни! ... Ми закликаємо вас до люб'язних взаємин з Червоною Армією... Хай живе Велика армія союзників» [16].

Своєю чергою польська письменниця М. Домбровська зазначала, що вона нічого не знає про ейфорію та квіти на честь Червоної Армії. Швидше відчувався сум за втрату незалежності, ніж радість від втечі німців. [17]. Вона зазначала, що у 1944 році стосунки поляків і червоноармійців були поганими. При цьому наводиться доповідна коменданта АК округу Бельск Подляські: «Ради переконані, що вони ведуть боротьбу за Польщу і тому поляки із вдячності повинні постачати їх. Відносини з поляками стають все ворожішими, нерідко ми чуємо фразу: «Польська пика не вмє розмовляти російською» [17].

Заслугує окремої уваги ставлення керівництва АК до радянських громадян, яке здебільшого й так коливалось від настоороженого до ворожого, почало ще більше погіршуватись. На території Польщі неодноразово були зафіксовані випадки роззброєння та розстрілу червоноармійців, які втекли із німецького полону [11].

Заходи радянського військово-політичного керівництва з літа 1944 р. (здача зброї та інтернування в СРСР частини бійців АК), на думку польського історика Р. Назаревича, «збуджували у них почуття незаслуженої образи і зрозумілого розчарування... Ця несправедливість по відно-

шенню до людей, які страждали не за свою провину, була перепоною для політичної поляризації у лавах АК і давала підґрунтя антирадянській пропаганді» [11].

Польські підпільні організації та їх збройні формування бойкотували зусилля Червоної Армії, ПКНВ і ППР у питаннях організації державності та господарської адміністрації; чинили напади на місцеві органи влади та червоноармійців; вели антирадянську пропаганду. Більше того, проемігрантське підпілля з метою викликати незадоволення у польського чинили аморальні дії під виглядом червоноармійців [1, с.53-54].

Своє бачення щодо причин негативного ставлення польського населення до червоноармійців український історик М. Свеженцев висловлює наступним чином: «Проблема полягає в тому, що ми справді не знаємо, у зв'язку з чим конкретні представники польського населення негативно сприймають радянське військо: чи це справа суто політичного та військового суперництва, інакше кажучи, чи річ у тім, що це саме радянське військо; або проблема може полягати лише в тому, що це просто військо, тобто «центр непокою», який приносить із собою не лише матеріальне навантаження на місцевих людей, а й досить часто несе загрозу для життя» [12, с.42].

Ставлення червоноармійців до поляків. Складна політична ситуація вимагала від військово-політичного керівництва СРСР вирішення багатьох своєрідних завдань, у тому числі з морально-психологічної підготовки солдатів та офіцерів ЧА до вступу у зарубіжні країни. Тому напередодні вступу на територію Польщі серед особового складу радянських військ було проведена політико-ідеологічна підготовка до цієї події. Її проводили воєнні ради, політоргани та партійні організації усіх рівнів. Так, воєнна рада та політуправління 1-го Білоруського фронту розіслали по всім відділам довідку з історії польської держави, яка давала характеристику її устрою, політико-економічному становищу, культурі, побуту та менталітету населення. Були прочитані лекції, доповіді, проведені бесіди [14]. Ось як описує проведену одну з таких лекцій письменник М. Колосов: «Як нам вести себе на території Польщі? Як на землі дружньої країни... Пам'ятайте: ви не вдома, але і не в гостях. Без дозволу нічого не беріть, ліс не рубайте, місцевому населенню не пропонуйте радянських грошей». Проте, здебільшого радянські солдати не розуміли цих настанов і говорили: «Що це виходить? Ми звільняємо їх територію, а дрова не рубай, солому не рухай і, навіть, глечика молока купити не можна? А хто нам заплатить за тих солдат, які полягли тут?..» [14].

Отже, можна прослідкувати дратівливість та озлобленість радянських солдат щодо мирних поляків. Тут варто згадати записи із щоденника сержанта Н. Нестерова, де він зазначав наступне: «Сьогодні вихідний. Поляки гарно вдягнуті збираються в одній хаті й сидять парочками. Навіть якимось не по собі робиться. Хіба я б не зміг посидіти так?» Подібні настрої відзначаються й у щоденнику молодшого лейтенанта В. Гельфанда, який 22 листопада записав свої враження про місто Мінськ-Мазовецький: «Шумний святковий натовп: жінки, як одна, у білих капелюшках... чоловіки у трикутних шапках та капелюхах – грубі, акуратні, пусті. Скільки їх! Як це не схоже на звичайне людське життя. Здається, що люди самі живуть та рухаються навмисно лише заради того, щоб на них подивились інші...» По-іншому реагує на поляків, які прогулюються селом у вихідний день, О. Родін: «Вражало життєлюбство поляків, які пережили жахіття війни та німецької окупації! ... Гарні, елегантні жінки-польки, які у будні – звичайні селянки, згрібають гній, невтомно працюють по господарству. Літні жінки також виглядають свіжо та молодо...» [5].

Заходи радянського командування з метою запобігання злочинності червоноармійців на польських землях. Як висновок можна констатувати, що внутрішній стан червоноармійців був складним і суперечливим, а у радянського командування ще не було відповідного досвіду утримання їх від ганебних вчинків. Останні, відповідно, негативно впливали на сприйняття польським населенням приходу Червоної Армії. Так, маршал К. Рокоссовський з цього приводу доповідав: «Відзначається незадовільна зовнішня підтягнутість особового складу... Частини підрозділів у населені пункти приходять гамірно, не строем, деякі офіцери – із розстебнутими комірцями, руки в кишенях. Мають місце випадки самочинства: відбирають коней у цивільного населення або заміняють їх, військовослужбовці рвуть фрукти у садах, заходять у городи, тягнуть товари з магазинів» [11].

Радянське вище військово-політичне командування та керівництво на місцях намагалося вплинути на подібну ситуацію. Так, у директиві Воєнної ради 1-го Білоруського фронту «Про лінію поведінки особового складу у взаємостосунках з населенням польської держави» від 26 липня 1944 р. наголошувалося: «...правильна поведінка військ має велике політичне значення як для авторитету Червоної Армії в очах польського населення, так й для справи якнайшвидшого розгрому гітлерівців» [11].

В іншому документі, наказі Ставки Верховного Головнокомандування ЧА про охорону майна польських державних закладів, приватних власників і міських самоуправлінь від 9 серпня 1944 р., зазначалося: «При звільненні території Польщі від німецьких окупантів окремі частини та з'єднання, а також трофейні органи фронтів не враховують особливостей, що витікають з наших дружніх відносин з Польським Комітетом Національного Визволення і абсолютно неправильно відносять до розряду трофеїв майно, яке належить польським організаціям, приватним власникам та міській владі». При цьому визначалося що саме є воєнним трофеєм, а що – ні, і яким чином передавати майно на звільненій території відповідним польським органам [9, с. 347].

Наприкінці документа окремим пунктом було визначено наступне: «Суворо карати, аж до передачі суду воєнного трибуналу, всіх осіб, незалежно від звання та посадового статусу, викрихтих у самоуправстві й у самовільному вилученні наявного майна у місцевого населення». Визначалась відповідальність командирів і начальників, які не припинили випадки самоуправства або сприяли таким випадкам [9, с.347; 17].

Вищезазначеного змісту документи призвели до посилення контролю за поведінкою червоноармійців з боку командирів і комісарів та обмеження їх виходу у місто. Так, за свідченнями того ж Д. Самойлова, контроль над червоноармійцями тримався на належному рівні: «...у Польщі нас тримали під суворим контролем, – зазначав він. – З розташування втекти було важко. А пустощі суворо карались» [5].

Злочини червоноармійців проти польських громадян. Проте, вищезазначені документи та реалізація їх положень на практиці не дала очікуваного результату. Поведінка самих червоноармійців і в подальшому відзначалася відверто ганебними вчинками та злочинами щодо польського населення. Здебільшого, мова йде про випадки мародерства, крадіжок, зверхнього ставлення до населення, згвалтувань. Як зазначала А. Ванцеж-Глюзи, «радянські солдати грабували польські міста та села, які були й без того зруйновані» [2]; знищували та грабували вози біженців. Так, є відомості, що місто Збоншичек вони пограбували, а потім навмисно підпалили. Страшно зруйноване було місто Бане, на його вулицях було залишено багато трупів цивільних осіб, які, за поясненнями радянських солдатів, були вбиті ними «як відплата» [6].

Польський дослідник М. Крогульски зазначав з цього приводу, що «радянський уряд розглядав нашу країну як колоніальну область, а національну власність як військовий трофей». Він подає наступні цифри: на початку липня 1945 року з близько 84000 залізничних вагонів, призначених для перевезення вантажів, були наповнені «військовими трофеями» Радянського Союзу. Слід зауважити, що Червона Армія використовувала окуповані території, не піклуючись про їх екологічний стан. Було масово проведено вирубку лісів, відбувалися чисельні випадки браконьєрства та незаконного вилову риби у великих масштабах [18].

Існує інформація, що на залізниці сполученням Краков-Тарнув була організована система грабунку пасажирів. Все відбувалось наступним чином: поїзд зупинявся на станції вночі. Радянські представники входили в уніформі та головних уборах НКВС у вагони і відбирали багаж, гаманці, а інколи й роздягали до білизни [18].

Аналіз злочинів червоноармійців свідчить, що вони їх вчиняли здебільшого під дією алкоголю. Так, наприклад, 9 травня 1945 року, радянські солдати увійшли в один із будинків Дзядлово і вбили 19 мешканців. 20 липня 1945 року, двоє солдат шукаючи в одному із будинків у Неполоміцах горілку, вбили його господаря [18].

Радянські гарнізони були створені нерідко розбійним методом. Наприклад, розташовуючись в аеропорті в Клушево у 1947 році радянські представники, забезпечуючи місця для червоноармійців, безцеремонно викинули на вулицю робітників цегляних печей, які там перебували. При цьому вони сказали: «Радійте, що вас звільнено, ми армія, яка має право тут перебувати, а колишні німецькі райони – це наша здобич» [21].

Останнім часом знаходять широкого розголосу відомості про протиправну, принизливу поведінку червоноармійців з жінками. За даними російського федерального архіву від 28 травня 1974 р., які він оприлюднив у своїй доповідній про «вигнання та злочини при вигнанні», після відновлення наступу у січні 1945 р. тільки у Сілезькому прикордонному окрузі факти гвалтувань зафіксовані за військовослужбовцями 4-го гвардійського стрілецького корпусу, 9-го та 5-го гвардійського танкового корпусу, 9-го механізованого корпусу, 61-ої армії [6].

Повітовий комітет міста Щецина розробив доповідь, у якій було підраховано згвалтування червоноармійцями жінок у місті та передмісті даного населеного пункту. Так, з 15 квітня по 7 липня 1945 року було повідомлено про згвалтування 12-річних дівчаток у Кражи, про 30 згвал-

тованих жінок у віці від 14 до 70 років у Гжміце. І це є дані тільки за один район за період менше, ніж 3 місяці [19].

Проте, лише частина жінок зверталася до влади із скаргою про напади. Найчастіше у згвалтуваннях зізнавалися лише у двох випадках: коли сексуальне насилля супроводжувалося побиттям і жінка потрапляла у лікарню, і коли внаслідок згвалтування жінка вагітніла. Наприклад, у місті Торунь, де з лютого по жовтень 1945 року було зареєстровано понад 50 згвалтувань, більшість жінок повідомили про згвалтування лише для того, щоб отримати дозвіл на аборт [22].

У доповнення до сорому та травм сексуального насилля побічним ефектом від згвалтувань були венеричні захворювання. За даними поліції у Гнездо, де у 1945 році дислокувалось багато військових частин (як польських, так і російських), 40 відсотків жінок були інфікованими [22].

Проте, існують й інші погляди на взаємовідносини червоноармійців із представницями слабкої статі Польщі. Наприклад поет Д. Самойлов з цього приводу зазначав: «...жінки були втішно гарні та кокетливі, вони полонили нас поведженням, воркуючою мовою... й самі потрапляли у полон часом грубуватої чоловічої сили та солдатського мундиру» [5]. Суперечливі дані можна зустріти у щоденнику молодшого лейтенанта В. Гельфанда. З одного боку, він писав, що полячки «... заманювали наших бійців та офіцерів у свої обійми, і коли справа доходила до ліжка, відрізали статеві органи бритвою, душили руками за горло, видряпували очі». Інший його запис свідчив: «Супутницями мені до одного із сіл були гарні дівчата-полячки. Вони називали мене паном, але були недоторкані. Я одну із них поплескав ніжно по плечу, у відповідь на її зауваження про відсутність чоловіків, і втішив її відкритою дорогою до Росії – там багато чоловіків. Вона поспішила відійти вбік, а на мої слова відповіла, що й тут для неї чоловіки знайдуться» [5].

За окремими даними, радянські представники чинили невинуваті розстріли, у тому числі й серед мирного польського населення та біженців, катували аж до смерті у підвалах НКВС, виправдовуючи себе тим, що це були «зрадники» чи «поплічники фашистів».

Крім того, радянська влада масово депортувала цивільних осіб на примусові роботи до Радянського Союзу. Серед них були не лише німці, а й місцеві поляки, які потрапили під етнічну чистку НКВС. Захоплені в ході спеціальних рейдів, перебували у перехідних таборах, а потім були спрямовані на роботи у шахти та тайгу. Більшість із них померли від хвороб, голоду та виснаження, дехто повернувся через декілька років у Польщу. М. Голон підрахував, що лише з трьох міст: Гданська, Ельблонга та Сопота та сусідніх до них повітів було депортовано декілька тисяч осіб, 6 тисяч з яких померли [19]. І хоча Й. Сталін стверджував, що прагне забезпечити польському народу дружню допомогу у звільненні від німецької окупації, дійсність довела, що з точки зору безпеки мало що змінилось. На думку М. Крогульські: «Перебування радянських військ на польській землі у 1945 та 1946 роки нагадували нерідко найгірші роки правління нацистів» [18].

Отже, взаємосприйняття поляків і червоноармійців ґрунтувалося, з одного боку, на «багатому» історичному досвіді взаємних претензій та образ, з іншого – окремих моментах позитивного співробітництва. Поляки очікували звільнення від гітлерівської окупації і більшість із них усвідомлювала: найбільша вірогідність, що воно буде зі Сходу. Проте, польське суспільство не було одноставним у сприйнятті приходу Червоної Армії, а, отже, «очікування» її вилилось у різновекторні реакції щодо цього факту.

Зважаючи на існуючі в літературі протилежні відомості про поведінку червоноармійців на звільнених землях Польщі, можна дійти такого висновку: окремі випадки жорстокості щодо її населення мали місце, адже про це свідчать і документи, що регламентували способи боротьби із злочинними діями радянських солдатів. Та, водночас, на наш погляд, тут не варто говорити про масовий характер безчинств Червоної Армії.

М. Свєженцев стверджує, що «Не слід однозначно брати на віру документальні факти позитивного чи негативного ставлення поляків до приходу радянських військ, адже здебільшого вони є не об'єктивними, а подекуди вирваними із загального контексту подій, при яких відбувались». Цитати, що наводяться як приклади лояльності чи нелояльності до радянської армії, є досить типовими і лише деякі з них не піддаються інтерпретаціям, відмінним від інтерпретацій джерела» [12, с. 42].

Червона Армія в Польщі наприкінці Другої світової війни: звільнення чи окупація. Серед істориків обговорюється питання чи було насправді звільнення Червоною Армією території Польщі, чи то була зміна гітлерівської окупації на радянську. На нашу думку, найбільш доцільно з цього приводу навести погляди польських істориків, адже саме вони можуть передати істинний характер історичного розуміння подій. К. Філіпп зазначив з цього приводу: «Фактично звільнення нашої країни Радами не було. Термін «звільнення» може бути використаний лише у ви-

падку звільнення від німецької окупації, але тоді слід уточнити, що вона змінилась радянською окупацією» [21]. С. Луцик уточнює з цього приводу наступне: «Довгий час після війни 17 січня 1945 року відзначався як день визволення столиці Польщі. Сьогодні історики нагадують, що звільнення могло б відбутись раніше, вже у 1944 році, проте радянська влада з політичних причин зупинила наступ на правому березі річки Вісли» [20]. Пояснюючи висновки дослідників радянського періоду, К. Ковальські зазначає, що автори більшості публікацій 50-ть років замовчували реальні стосунки між поляками та Червоною Армією в силу «хибного почуття дружби» і що дана сторінка історії «є чорною сторінкою», яку слід враховувати. При цьому певні спроби визнання військових злочинів (як то було у 1990 році, коли М. Горбачов підтвердив відповідальність НКВС за страту польських офіцерів, поліцейських і чиновників у 1941 році) не є актом вибачення. Дане питання продовжує гостро стояти й сьогодні між Москвою та Варшавою [23].

Отже, для мешканців Польщі 1945 рік певним чином означав втрату політичної незалежності, яку вони отримали знову у 1989 році. За словами А. Ванцеж-Глюзи, «усі ці 50 років відзначені періодами більш чи менш впертого протистояння... З легітимації «Солідарності» в серпні 1980 р. розпочався процес демонтажу комунізму. Саме цей рік став наступною віхою в історії Польщі та всієї Центральної та Східної Європи» [2].

На завершення хотілося б навести слова британського історика Н. Девіса, який, розмірковуючи про роль Червоної Армії у звільненні Європи, наголосив, що «плоди волі у Східну Європу принесли солдати, які самі не були вільними».

Взаємовідносини цивільного населення Польщі та представників Червоної Армії наприкінці Другої світової війни були доволі складними. На це впливав не лише факт перебування радянських (чужих) військ на польських землях, але й організація їх присутності з боку військово-політичного керівництва СРСР, дипломатичні та політичні взаємини двох країн, подальші стратегічні плани Москви, попередня історія «сусідського» існування тощо.

На сьогоднішній день не вироблено єдиного бачення перебігу подій наприкінці Другої світової війни на території Польщі, оскільки прослідковується неоднозначність трактування у літературі, що датується 1946 – 1990 роками та сучасними публікаціями, різняться погляди щодо фактів у працях сучасних польських та російських дослідників. Все це не дає чіткої картини стосунків між польським населенням та червоноармійцями, а, швидше, збентежує своїми, нерідко, протилежними фактами. При цьому, слід визнати, що навіть із негативним ставленням значної частини поляків до радянських військ, були й моменти співпраці, інакше радянське військово-політичне керівництво не спромоглося би створити на польських землях нові партійні інституції та закріпити там радянську владу.

Вищезапропонований матеріал не претендує на «глобальність висновків». Проте маємо за мету показати, що події, які ще нещодавно трактувались однозначно, збагачуються альтернативними поглядами. Існуючі «напівтони» в інтерпретації одних і тих самих фактів потребують подальших спільних розвідок істориків як Польщі, так пострадянських країн. Ці дослідження повинні бути спрямовані не на звинувачення або виправдання, а на досягнення об'єктивних висновків, які б дали підґрунтя для побудови нових «здорових» взаємовідносин між країнами у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буцко О.В. Взаимоотношения советских воинов с населением Польши. 1944 – 1945. Киев, 1991. 144 с.
2. Ванцеж-Глюза А. 1945 и 1989 гг. в истории Польши. URL: <http://urokiistorii.ru/node/443>.
3. Варшава і радянський блицкриг в Польщі. URL: <http://www.antifaschistische-linke.tk/post/index-400.html>.
4. Граля Х. Ключевые моменты в истории Польши в 20-м веке. URL: <http://echo.msk.ru/programs/netak/558993-echo/>.
5. Женщины освобожденной Европы глазами советских солдат и офицеров. URL: <http://img11.nnm.me/f/0/f/a/2/4c79af98256cd8b3c1d901b53ff.jpg>.
6. Зверства освободителей. URL: http://vitrenko.io.ua/s389606/zverstva_osvoboditeley_zverstva_sovetskoy_armii_v_evrope.
7. Мартьянов А. Польский вопрос. URL: http://rusvesna.su/recent_opinions/1415648464.
8. «Незасуджене зло»: 75 років Катинській трагедії. URL: www.bbc.com/ukrainia.
9. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во Второй мировой войне: Документы и материалы. Москва, 1985. 640 с.
10. Паршев А., Степаков В. Вторая советско-польская война. Партизанская война в польше в 1944-1947 гг. Когда началась и когда закончилась Вторая мировая. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/73610/20/Parshev_Stepakov_-_Kogda_nachalas_i_kogda_zakonchilas_Vtoraya_mirovaya.html.

11. СССР и Польша. *Русский архив: Великая Отечественная*. Москва, 1994. Том 14 (3-1). URL: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/index.html.
12. Свеженцев М. Д. Радянська армія та польське населення у 1944 р.: про що говорять джерела. *Магістеріум*. 2015. Вип.54. С. 39-43. URL: <http://history.ukma.edu.ua/docs/journalsmagisterium54sviezhentsev.pdf>.
13. Семиряга М. Борьба Центральной и Юго-Восточной Европы против немецко-фашистского гнета. Москва, 1985. 328 с.
14. Сенявская Е. Солдаты Красной Армии на польских землях. Психологические аспекты отношений с польским гражданским населением. URL: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200100801>.
15. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне / Под ред. М.И.Семиряги. Москва, 1972. 304с.
16. Kowalski K. Udział Armii Czerwonej w wyzwoleniu Polski (fragment). URL: <http://www.opcja.naprawo.pl/index.php/rec/item/2242-wyzwoliciele-udzia%20C5%82-armii-czerwonej-w-wyzwalaniu-polski>.
17. Kowalski K. Wyzwoliciele (III) Stosunek żołnierzy Armii Czerwonej do Polaków. URL: <http://www.opcja.naprawo.pl/index.php/kiedys/item/2166-wyzwoliciele-iii-stosunek-%20C5%BCo%20C5%82nierzy-armii-czerwonej-doolak%20C3%B3w>.
18. Krogulski M. Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944-1956. URL: <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/136977/okupacja-w-imie-sojuszu-armia-radziecka-w-polsce-w-latach-1944-1956>.
19. Łoziński B. Zbrodnie sowieckich «wyzwolicieli». URL: <http://gosc.pl/doc/2078585.Zbrodnie-sowieckich-wyzwolicieli>.
20. Łucyk S. rocznica wkroczenia Armii Czerwonej do Warszawy. URL: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,21903,61-rocznica-wkroczenia-armii-czerwonej-do-warszawy.html>.
21. Łup «wyzwolicieli». URL: <http://naszdziennik.pl/polska-kraj/83609,lup-wyzwolicieli.html>.
22. Zaremba M. Gwałty Armii Czerwonej: «Boję się tych diabłów, Rosjan». URL: <http://historia.newsweek.pl/gwalty-armii-czerwonej--boje-sie-tych-diablow--rosjan---,100278,1,1.html>.
23. Zbrodnie radzieckie w Polsce. URL: http://portalwiedzy.onet.pl/64591,,,,,zbrodnie-radzieckie_w_polsce,haslo.html.

Стаття надійшла до редколегії 28.12.2016.

Олеся Куцкая

**WZAIMOOTNOŠENIJA KRASNOARMEJCEW S GRAJDANŠKIM NASELENIEM
WO WREMIJA PREBYWANIA SOVETSKICH VOJSK NA TERRITORII POLŠII (KONEC
1944 – NAČALO 1945 RR.)**

Анализируются отношения между польским населением и советскими военнослужащими во время пребывания Красной Армии на территории Польши в конце Второй мировой войны. Путем обобщения фактов, задекларированных предыдущими исследователями, определяется характер взаимоотношений сторон и причины их формирования; очерчиваются мероприятия советского военно-политического командования по предупреждению преступлений красноармейцев по отношению к местному населению; приводятся комментарии, которые касаются негативного восприятия жителями Польши чужой армии на своих землях.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Красная Армия, Польша, пропаганда, преступления красноармейцев, оккупация.

Olesia Kutska

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RED ARMY AND CIVILIANS DURING THE
STAY OF SOVIET TROOPS IN POLAND (END OF 1944 – BEGINNING OF 1945)**

The relationship between the Polish population and Soviet soldiers during the stay of the Red Army in Poland at the end of the Second World War is analyzing. The factors that influenced the complexity of relationships defined as: historical claims to the borders, USSR's attack on Poland in 1939, Katyn tragedy, the existence of two Polish governments and paramilitary forces and others. Determined that the arrival of the Red Army was perceived more positively by peasant population; attitude of wealthy strata and intelligentsia ranged from cautious to hostile. The deviant behavior of the Soviet soldiers did not promote networking. Different and sometimes conflicting comments on relations between Poles and Red Army led to the conclusion that the arrival of the Red Army was seen on one hand as a liberation from the Nazi occupation of the country, on the other – as the Soviet ideological enslavement.

Key words: Second World War, the Red Army, Poland, propaganda, crimes of the Red Army soldiers, occupation.